

מיוחסים ובעלי שררה במצרים

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן וַיֹּצִיאוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶל פְּרַעֲה מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְהוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִצְרַיִם:¹ ס אֵלֶּה רְאִשֵׁי בֵּית אֲבֹתֶם בְּנֵי רְאוּבֵן בְּכֹר יִשְׂרָאֵל חֲנוּךְ וּפְלוּא חֲצֹרֶן וְכַרְמִי אֵלֶּה מְשֻׁפַּחַת רְאוּבֵן: וּבְנֵי שְׁמֵעוֹן יְמוּאֵל וַיְמִין וְאֶהֱד וַיְכִין וְזַחַר וְשָׂאוּל בֶּן הַפְּנַעְנִיט אֵלֶּה מְשֻׁפַּחַת שְׁמֵעוֹן: וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי לֵוִי לְתַלְדֹתָם גְּרִשׁוֹן וְקַהַת וּמְרָרִי וְשִׁנִּי חִי לֵוִי שִׁבְעַ וְשְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שָׁנָה: ...² הוּא אֶהֱרֹן וּמֹשֶׁה אֲשֶׁר אָמַר ה' לָהֶם הוֹצִיאוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִצְרַיִם עַל צְבֹאתֵם: הֵם הַמְדַבְּרִים אֶל פְּרַעֲה מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְהוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם הוּא מֹשֶׁה וְאֶהֱרֹן: (שמות ו יג-כז).³

מכילתא דרבי ישמעאל בא מסכתא דפסחא פרשה ה – שלא שינו את שמם

רבי אליעזר הקפר ברבי אומר: וכי לא היה בידם של ישראל ארבע מצות שאין כל העולם כדאי בהם: ⁴ שלא נחשדו על העריות. ולא על לשון הרע ולא שנו את שמם. ולא שנו את לשונם ⁵ ... ומנין שלא שנו שמם? כשם שמייחסן בירידתן, שנאמר: "ראובן שמעון לוי ויהודה" (שמות א ב), כך מייחסן בעלייתן: ראובן שמעון לוי. ואומר: "ויתילדו על משפחותם לבית אבותם" (במדבר א יח), ואומר: "המלאך הגאל אותי מכל רע יברך את הנערים ויקרא בהם שמי ושם אבותי וגוי" (בראשית מח טז).⁶

רשב"ם שמות ו יד פרשת וארא – בשל תוכחת יעקב

אלה ראשי בית אבותם - מפרש במכילתא אילו שלושה שבטים שגינה אותם יעקב בעת צואתו ייחסם עתה הכתוב להודיע שחשובים הם. ולפי הפשט, עד משה ואהרן הוצרך לייחס כאן, ועד קרח ובני עוזיאל ופנחס הנזכרים לפנינו בתורה לדעת מי הם הנזכרים לפנינו.⁷

רמב"ן שמות פרשת וארא פרק ו פסוק יד – הייחוס של שבט לוי

אלה ראשי בית אבותם - לא רצה הכתוב להתחיל אלה שמות בני לוי לתולדותם, שלא יראה שיהיה לוי בכור היחס מכאן ואילך לכבוד משה. אבל הזכיר אחיו הגדולים ממנו וכי הוא נמנה שלישי. והזכיר בבני לוי

¹ סימן "ס" לאחר פסוק זה וסימן "פ" לפניו, מציינים שפסוק זה הוא 'פרשה סתומה' ועומד בפני עצמו. אבל אם כך, על מה מצווה הקב"ה את משה ואהרן כאן? להוציא את בני ישראל מארץ מצרים? הרי זה כבר ידוע מפסוקים רבים קודם! ובכלל, מה פשר הציווי המשותף לבני ישראל ולפרעה? האם הוצאת בני ישראל ממצרים היא ציווי לא רק לפרעה, אלא גם לבני ישראל? תצאו ותוציאו את עצמכם ממצרים? אפשר שדווקא החיבור עם הפסוקים שבאים אחריו כפי שערכנו לעיל, הוא הפתרון.

² תשעה פסוקים שדלגנו עליהם כאן מוקדשים לפירוט צאצאי שבט לוי בדגש על משפחת קהת ובמטרה ברורה להגיע למשה ואהרן, כפי שמעיד הפסוק הבא.

³ ואיפה "ראשי בית אבותם" של שאר השבטים? נוחא שבט לוי המיוחס, אבל ראובן ושמעון כן נמנים וכסדר תולדותם: ראובן, שמעון, לוי – ופסק העניין. מה פשר מניה סלקטיבית זו? והאם כאמור הפסוק הראשון שהבאנו קשור לעניין?

⁴ ראו ההקשר שם שהמדרש קובע: "אין נוטלין שכר אלא על ידי מעשה", ומפליג בחשיבות מצוות קרבן פסח שבזכותה נגאלו. בא ר' אליעזר הקפר ומדגיש את ארבע המצוות ה"ל שראויים גם הם לגאול את ישראל. המשפט בסימן שאלה: וכי לא היה ביד ישראל לפחות ארבע מצוות אלה? או בלשון פשוטה: אפילו לא היה ביד ישראל אלא ארבע מצוות אלה, היו ראויים לגאולה.

⁵ זה כידוע אחד מהמקורות למצוות ארבע כוסות. ואנו נתמקד באי שינוי השמות.

⁶ ראו דרשה מקבילה בויקרא רבה לב ה, שיר השירים רבה ד על הפסוק גן נעול אחותי כלה: "ראובן ושמעון מי נחתין ראובן ושמעון מי סלקין. לא היו קורין לראובן רופס, ליהודה - לוליאנא, ליוסף - ליסטס, לבנימן – אלכסנדרא", שהיא עקיצה ברורה של הדרשן לקהל שומעיו שהיו בהם שאמצו שמות יוונים. האסמכתא השניה שמביא הדרשן היא מברכת יעקב למנשה ואפרים: "ויקרא בהם שמי ושם אבותי", היינו שיעקב מברך/מצווה את נכדי יוסף ודרכם את כל בניו ונכדיו שישמרו בגלות מצרים הצפויה על שמותם העבריים. ראו דברינו ויקרא בהם שמי ושם אבותי בפרשת ויחי. האם רק שלושה השבטים: ראובן, שמעון ולוי שמרו על שמם ולפיכך מפורטים בתי אבותיהם בפרשה ה"ל, או שמא הם דוגמא לשאר השבטים? שימו לב לאזכור של יהודה בירידה למצרים ובדוגמא של ויקרא רבה נ"ל, האם נגרר כאן הדרשן או המעתיק או שזה מכוון?

⁷ נראה שפרשן פשט מובהק כרשב"ם לא מסתפק בפשט הפסוק – הסבר שנראה עוד להלן במקורות אחרים (הצורך להגיע לתולדות משה ואהרן) – והוא נדרש למדרש מכילתא (הכוונה כנראה לשיר השירים רבה או במדבר רבה שנראה להלן) שמזכיר את תוכחת יעקב לשלושה שבטים אלה: "ראובן בְּכֹרִי אֵתָהּ ... פָּחוּ כַּמִּים אֶל תּוֹתֵר כִּי עֲלִית מִשְׁכַּבִּי אֲבִיךָ אֲזַ חֲלַלְתָּ יְצוּעֵי עֲלֵה: שְׁמֵעוֹן וְלֵוִי אֲחִים כְּלֵי חֶמְס מְכַרְתֶּיהֶם: ... אֲרוּר אֲפֶם כִּי עָז וְעִבְרַתֶם כִּי קִשְׁתֶּה אֲחַלְקֶם בְּיַעֲקֹב וְאֶפְיָצֶם בְּיִשְׂרָאֵל" (בראשית מט ג-ז). בפירוש זה צועד רשב"ם בדרך של סבא רש"י על הפסוק שבהסבר השני שלו שם אומר: "ובפסיקתא רבתי ראיתי לפי שקנטרם יעקב אביהם לשלשה שבטים הללו בשעת מותו, חזר הכתוב וייחסם כאן לבדם לומר שחשובים הם". לא בזכות ששמרו על ייחוסם זכו שלושה שבטים אלה להיכתב כאן, אלא אדרבא, כצורך לקראת יציאת כל עם ישראל ממצרים – הם משתלבים מחדש בבית יעקב. ראו פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) על הפסוק: "אלה ראשי בית אבותם. ואומר אלה ראשי, לפי שהיו בתוך המצריים ובאו להיבדל מטומאתם ולהתייחס, אמר אלה לפסול את שכיניהם". ואולי גם באמת בזכות ששמרו על שמותם, לשונם וכו' כמכילתא לעיל.

"לתולדותם"⁸, כי בראובן ושמעון לא הזכיר רק יורדי מצרים עמהם, ובלוי יזכיר תולדותיו ושנותיו ותולדות אבות הנביאים ושנותם לכבודם. ועוד כי הם בעצמם חסידי עליון ראויין לספר בהן כאבות העולם.⁹

מדרש הגדול שמות ו יד פרשת וארא – היו שבטים מיוחדים

אלה ראשי בית אבתם. זה הוא שאמר הכתוב: "נוצר תאנה יאכל פריה ושיומר אדונו יכובד" (משלי כז יח). נאמר הפיסוק הזה כנגד שבטו שללוי שזירזו עצמן על המצוות והיו ממחין על קדושת השם. וכן הוא אומר: "כי שמרו אמרתך" (דברים לג ט) - במצרים, "ובריתך ינצורו" (שם) - במדבר. ומעולם לא עבד שבט לוי עבודה זרה ומעולם לא ביטל שבט לוי ברית מילה. לפיכך זכה ונתייחס מכל השבטים.¹⁰

ר' אליעזר הגדול אומר: לא שבט לוי בלבד שלא עבד עבודה זרה במצרים, אלא שלושה שבטים כולם לא עבדו עבודה זרה: ראובן שמעון לוי. שכן את מוצא, ששלושתן נתייחסו כאחד ונקראו ראשים לשבטים, שנאמר: "אלה ראשי בית אבותם".¹¹

שיר השירים רבה פרשה ד – ריבוי שיטות¹²

אמר ר' אידי: מצינו בקרבנות של נשיאים מה שהקריב זה הקריב זה: זה הקריב עולה וזה הקריב עולה, זה מנחה וזה מנחה, זה חטאת וזה חטאת, זה שלמים וזה שלמים. למה? שכולם שלמים ושון אחד.¹³ ומה ראה הכתוב ליחסן בספר ואלה שמות: ראובן שמעון לוי?¹⁴

רבי חנינא ורבי לוי: חד אמר מפני שקינטרן אביהם, וחד אמר מפני שייחסן אצל משה ואהרן ... ולפי שקבלו תוכחת אביהם זכו להתייחס בצד משה ואהרן, לכך נאמר: "כולך יפה רעיתי".¹⁵

ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן:¹⁶ ר' יהודה אמר: לפי שכל השבטים לא שמרו יחוסיהן במצרים, וראובן שמעון לוי שמרו יחוסיהן במצרים.¹⁷ ר' נחמיה אמר לפי שכל השבטים עבדו עבודת כוכבים במצרים, ושבט ראובן שמעון לוי לא עבדו עבודת כוכבים.¹⁸

⁸ היינו בפירוט יתר, אותם פסוקים שהשמטנו לעיל. ראו הערה 2.

⁹ הכל לשבח שבט לוי! אלא שאי אפשר למנות רק אותו, לכן התחיל המקרא בראובן ושמעון. בדרך זו צועדים פרשנים נוספים כאברבנאל שכותב: "לא התחיל ספור היחס הזה מזכרון לוי בלבד והתחיל מראובן, להודיע שלא היה שם משוא פנים בדבר ושלא נבחרו משה ואהרן לשליחות הזה מכל שאר בני ישראל רק מפני שנמצא אתם שלמות וזכות מזולתם ... ומפני זה עשה הכתוב החפוש מתחילת השבטים והתחיל מראובן כי הוא הבכור ... ועבר מהם כי לא נמצא בהם". כך גם פירוש צרור המור על הפסוק: "ע"ד הפשט נראה שהטעם שייחס בכאן אלו השלושה שבטים ולא ייחסם כולם. להורות לנו מעלת משה ואהרן שנבחרו בבחירה ורצון והשגחה גמורה. ולא על צד הקרי (המקרייות) וההזדמן. ורצה השם להראות לישראל אך חיפש בנר אלהים כל מצפוני ישראל. ולא מצא אנשים אחרים ראויים כמשה ואהרן". והרחיב עוד פירוש כלי יקר בנתיב זה, ראו פירושו במקור. ושוב הקדים רש"י על הפסוק שבהסבר הראשון שלו שם אומר: "מתוך שהזקק ליחס שבטו של לוי עד משה ואהרן, בשביל משה ואהרן התחיל ליחסם דרך תולדותם מראובן". מה פשר הצורך לפאר את שבט לוי, האם הייתה בעיה בייחוס משה ואהרן לצורך קבלתם כמנהיגים? עד כאן הלל ושבח לשבט לוי כפי שראינו כבר לעיל.

¹¹ מתוכחה וקנטור וצורך לייחס חזרה לבית יעקב, הופכים שלושה שבטים אלה בדרשה זו לעידית שבעידית. לא בכדי מנתה התורה בפרשתנו רק אותם. לא בכדי זכו לתואר "ראשי בית אבותם". ומה עכשיו? נוציא לעז על שאר השבטים? עפ"י ר' אליעזר הגדול אין גם צורך להתנצל מדוע התורה מונה את ראובן ושמעון ולא ישר את בני לוי כפי שראינו ברמב"ן וסיעתו. ודווקא משום שראובן ושמעון גם הם "חשובים" (לשון רש"י ורשב"ם לעיל), מועצמת עוד יותר הבחירה בשבט לוי ובמשה ואהרן כשליחים להוצאת בני ישראל ממצרים. מדרש מאוחר זה בנוי ע"ג המדרשים הקדומים יותר, אליהם נעבור כעת.

¹² אנחנו הולכים אחורה, מהמדרשים והפרשנים המאוחרים ששילבו קטעים מהדרשה שלהלן בפירושיהם אל הדרשה שנראית כבסיס ומכילה מגוון רחב של דעות. דרשה זו חוזרת די במדויק במדרש במדבר רבה יג סימן ת, שנראה שהיא שהייתה לפנייהם ("מכילתא" ברשב"ם לעיל ו"פסיקתא רבת" ברש"י). דרשה זו מצויה גם במדרש בראשית רבתי עמוד 233.

¹³ כך בקרבנות הנשיאים בחנוכת המשכן בספר במדבר פרק ז – שוויון מוחלט בין הנשיאים עד כדי שהתורה טורחת לכתוב שנים עשר פעמים את אותם קרבנות בדיוק.

¹⁴ ובמקבילה במדרש במדבר רבה יג ח: "כולך יפה רעיתי - מדבר בשבטים. ואם תאמר: כיצד היו כולם יפים? שהרי יעקב אביהם בירך לשבטים ומקנתר לראובן ושמעון ולוי, והיאך אתה אומר כולך יפה רעיתי? א"ר אלעזר: אף על פי שבירך את השבטים האחרונים וקנתר לראשונים, אלא חזר וברכם שנאמר: כל אלה שבטי ישראל שנים עשר וגו' - עשה אותם יונקים זה מזה". מדרש במדבר רבה מייחס כבר ליעקב את ייחוס שלושת השבטים שקונטרו (או קונטרו) חזרה לבית ישראל.

¹⁵ לאחר שהפריד בין רבי חנינא ורבי לוי, חוזר המדרש ומשלב את שניהם לשיטה אחת: לפי שקבלו את תוכחת יעקב אביהם (והסיקו את המסקנות ושינו דרכם), זכו להתייחסות (תרת משמע) מיוחדת ברשימת "ראשי בית אבותם". וכך מביא רש"י בשיטה השנייה (ראו בהערה על רשב"ם לעיל). ואולי השילוב כולל גם את שיטת רש"י הראשונה שהזכרנו בהערה על פירוש רמב"ן וסיעתו לעיל. ומדרש במדבר רבה שנתן את קרדיט הייחוס כבר ליעקב, בכל זאת מוסיף: "ולכך חזר הכתוב ומנה לראובן ושמעון ולוי לעצמם בספר ואלה שמות ולא מנה השבטים אחרים". נראה שעדיין היו שבטים אלה צריכים חיזוק וחיבוק.

¹⁶ שלוש שיטות נוספות לפנינו בניסיון לענות על השאלה המרכזית: במה זכו כאן ראובן ושמעון (ולוי)?

¹⁷ כמכילתא לעיל, אבל בפירוש – רק שלושה שבטים אלה.

¹⁸ כרבי חנינא ורבי לוי לעיל שאוחדו לשיטה אחת, כך גם ר' יהודה ור' נחמיה כאן בהלל ושבח לשלושה השבטים - לא רק שבט לוי. ואם שאלנו לעיל על הוצאת לעז על שאר השבטים, התשובה היא: אכן, יש שבח זה הוצאת לעז על שאר השבטים. ושוב הפוך

ורבנן אמרין: לפי שכל השבטים לא נהגו שררה במצרים על ישראל, ושבטים הללו נהגו שררה במצרים. כיצד? מת ראובן - נתנה שררה לשמעון,¹⁹ מת שמעון - נתנה שררה ללוי. מת לוי - בא ליתן שררה ליהודה, יצתה בת קול ואמרה: הניחו אותה עד שיגיע זמנה, ואימתי הגיע זמנה? אחרי מיתת יהושע, הדא הוא דכתיב: "ויהי אחרי מות יהושע ויאמר ה' יהודה יעלה" (שופטים א.)²⁰

שמות רבה ה טז פרשת שמות - שבט לוי לא היה בשעבוד

"וויאמר אליהם מלך מצרים למה משה ואהרן וכו' - מהו "למה"? אמר להם: אתם למה ודבריכם למה? - לכו לסבלותיכם". א"ר יהושע בן לוי: שבטו של לוי פנוי היה מעבודת פרך. אמר להם פרעה: בשביל שאתם פנויים אתם אומרים: "נלכה ונזבחה לאלהינו"? - "לכו לסבלותיכם".²¹

וַיְכַחֵם שְׂטָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר שָׁמוּ עֲלֵהֶם נֹגְשֵׁי פְרַעֲה לְאֹמֵר מִדּוֹעַ לֹא כְלִיתֶם חֻקְכֶם לְלַבֵּן כְּתָמוֹל שְׁלֹשִׁים גַּם תָּמוֹל גַּם הַיּוֹם: וַיָּבֹאוּ שְׂטָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּצְעְקוּ אֶל פְּרַעֲה לֵאמֹר לְמָה תַעֲשֶׂה כֹה לַעֲבָדֶיךָ: ... וַיִּפְגְּעוּ אֶת מֹשֶׁה וְאֶת אֶהֱרֹן נֹצְבִים לְקִרְאָתָם בְּצִאתָם מֵאֶת פְּרַעֲה: וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם יְיָ ה' עֲלֵיכֶם וַיִּשְׁפֹּט אֲשֶׁר הִבְאִשְׁתֶּם אֶת רִיחֲנוּ בְּעֵינֵי פְרַעֲה וּבְעֵינֵי עַבְדָּיו לְתֵת חֶרֶב בְּיָדָם לְהַרְגָנוּ? (שמות פרק ה.)²²

שמות רבה ה כ-כא פרשת שמות - טוענים כלפי משה ואהרן

"ויבואו שוטרי בני ישראל ויצעקו אל פרעה לאמר ... תבן אין נתן לעבדיך ... והנה עבדיך מוכים וחסאת עמך ... ויראו שוטרי בני ישראל אותם ברע לאמר ... ויפגעו את משה ואת אהרן נצבים לקראתם בצאתם מאת פרעה" (שמות ה טו-כ).

- אחר ששה חדשים נגלה הקב"ה על משה במדין ואמר לו: "לך שוב מצרים".²³ בא משה ממדין ואהרן ממצרים, ופגעו בהן שוטרי ישראל כשהיו יוצאים מלפני פרעה. ... "וויאמרו אליהם ירא ה' עליכם וישפוט" (ה כא) - אם באמת באתם משמו של הקב"ה, ישפוט בינינו ובין פרעה. ואם מעצמכם באתם, ישפוט ה' בינינו וביניכם. "אשר הבאשתם את ריחנו" - ר' יוחנן אמר: מן המכות שהיו מכים אותם היה ריחן

גמור מהתוכחה של יעקב. ראו אגב הקטע ברמב"ם הלכות עבודה זרה פרק א הלכה ג: " ... עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהן ולעבוד כוכבים כמותן, חוץ משבט לוי שעמד במצות אבות. ומעולם לא עבד שבט לוי עבודת כוכבים, וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר וחזרין בני יעקב לטעות העולם ותעיותו, ומאהבת ה' אותנו ומשמרו את השבועה לאברהם אבינו עשה משה רבינו רבן של כל הנביאים ושלוהו". ראו גם דבריו על ברית מילה בהלכות איסורי ביאה יג ב. אם ראה רמב"ם את המדרשים המשבחים את שלושת השבטים (ובהם המדרש הגדול התימני!) או לא ראה - הוא כולל במיוחסים רק את שבט לוי. ראו גם דבריו בסוף הלכות שמיטה ויובל.

¹⁹ וצריך להקדים ולומר: מת יוסף - ניתנה השררה לראובן.

²⁰ האם הנהגת שררה זו היא דבר חיובי ורבנן מצטרפים לשבח ולהלל לעיל, או שמא אנו שומעים כאן שינוי כיוון. ראו לשון המדרש הגדול: "אמר ר' תנחום בן חנילאי: מפני מה זכו שבטים הללו לשררה? מפני שקבלו תוכחת מיעקב אביהם בשעה שהוכיחן הוריקו פניהם, לפיכך זכו לשררה". זכו לשררה - זכות היא. וכך משתמע ממעט המקורות שמצאנו ש"שררה" זו היא דבר חיובי או סתמי - היו בשררה. היינו שלא השתעבדו כשאר בני ישראל. מה פשר עניין זה? יש אמנם פרשנים כריב"א על התורה, צרור המור ואחרים שמגבילים שררה זו עד מות לוי ועדיין נותרו לא מעט שנים של שעבוד שבו אולי גם הם היו נתונים, אבל המדרש אומר שרצו להעביר שררה זו ליהודה שהוא הבא בשרשרת (ראו ויקרא רבה על שלא שינו לשונם בהערה 6 לעיל שכולל את יהודה) ורק משום שתורו של יהודה יגיע בארץ ולאחר יהושע שהוא משבט יוסף ("לא יסור שבט מיהודה") - נדחה יהודה. האם אפשר שלשררה זו יש משמעות אחרת לגמרי - שררה כפשוטה?

²¹ אם ראובן ושמעון נהגו שררה (לא היו בשעבוד) כל אחד בתורו, ואם נאמר ששררה זו הייתה מעין דעיכה של שררת יוסף ורק באופן הדרגתי שינו המצרים את יחסם לבני ישראל - היינו השעבוד חל בהדרגה והחל במלואו רק אחרי מות לוי, בא מדרש זה ואומר ששבט לוי שהמשיך להיות נבדל ולא השתעבד כל שנות השעבוד (ראו פירוש העמק דבר לשמות ו יד). אם כך, האם יש בדרשה זו הסבר לכעסם של שוטרי ישראל על משה ואהרן בטענה: אתם בני לוי לא מצויים בשעבוד ובאים לגאול אותנו - בינתיים רק גרמתם להכבדת העול? האם זה חייב לסתור את הדעה שהם היו אנשים כשרים וראויים להתמנות אח"כ לנשיאים וזקני העם?

²² נשוב אל המקרא. פרק ה בספר שמות מתאר את ההופעה הראשונה של משה ואהרן פני פרעה שבתגובה לא רק משלח אותם מעל פניו, אלא גם מכביד את עולו על בני ישראל. הכבדת עול זו 'מתגלגלת' אל (מתגלגלת על) משה ואהרן בטענה קשה שבשליחותם לא רק שלא הצילו את העם, אלא גרמו להכבדת עול השעבוד הקשה בלאו הכי. ומשה פונה לקב"ה בדברים קשים לקב"ה: "למה הרעתה לעם הזה למה זה שלחתני: ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך". ראו דברינו [אותם הנתונים תחת הבנין](#) בפרשת שמות. דברים קשים אמרו שוטרי בני ישראל למשה, אם כך חזר וקבל לפני הקב"ה.

²³ לאחר שפרעה משלח את משה ואהרן מעל פניו ומכביד את עולו על בני ישראל, חוזר משה למדין למשך שישה חודשים! ראו להלן בפירוש ר"ק על נביאים שבאו לעם לפני משה ולא הצליחו. ואז באה הקריאה למשה: "לך שוב שוב מצרימה" פשט הפסוק הוא הקריאה למשה לצאת בשליחותו לראשונה, ראו שם איך הוא גם מבקש את רשותו של יתרו: "אֲלֹכָה נָא וְאֲשׁוּבָה אֵל אֲחִי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאָרְאָה הַעוֹדֵם חַיִּים". אך המדרש יוצר כאן הליכה שנייה, לאחר הנסיגה אל בית יתרו בעקבות נזיפת פרעה, הכבדת העול וצעקת בני ישראל! והקב"ה אומר לו: שוב למצרים! האם גם בפעם השנייה אמר ליתרו: "אֲלֹכָה נָא וְאֲשׁוּבָה אֵל אֲחִי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאָרְאָה הַעוֹדֵם חַיִּים"? העודם חיים אחרי הכבדת השעבוד שבאה בעטיה של שליחותי?

מבאיש. ור' שמעון בן לקיש אמר: מאותם שהיו משקועים בבנין והיו מתים וריחם מבאיש.²⁴ ור' חייא בן אבא אמר: משל לנבלה שהיתה נתונה בזוית ועפר מכוסה עליה ואין ריחה עולה. ובא אחר וגילה אותה והלך ריחה. כך אמרו ישראל למשה: משה, ריח היה ביד מצרים שאנחנו עתידים ליגאל ובאתם ועכרתם אותו.²⁵

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן וַיֹּצִיחַ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם:²⁶

משך חכמה²⁷ שמות ו יג פרשת וארא – עבדים לפרעה ועבדים לבני ישראל

"ויצוה אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל מארץ מצרים".²⁸ ייתכן כי גם אז במצרים היו גדולי האומה אשר היו שרים נכבדים ואפרתים,²⁹ והם היו משעבדים את בני ישראל לעבדים, שמכרו המצרים להם. ואולי היו המה השלושה שבטים - ראובן ושמעון ולוי - שהנהיגו שררה במצרים, כמו שאיתא במדרש נשא פרשה יג. לוי שלא היה בשעבוד מצרים, ולכן לא נטל נחלה בארץ. וכן ראובן לא נטל רק בעבר הירדן. ושמעון נתקיים עליו "אחלקם ביעקב" כמו שפירש הרמב"ן.³⁰ ומהם היו בני חורין הרבה ושרים, אשר היו משעבדים את ישראל הנמכרים להם מהממשלה של פרעה. לכן ציוה השם יתברך שבני ישראל גם פרעה יוציאו את בני ישראל מהשעבוד. ולכך סמך לזה יחוס השלושה שבטים. ומסיים: "הוא אהרון ומשה, אשר אמר ה' להם הוציאו את בני ישראל מארץ מצרים על צבאותם" (שמות ו כו) - שיהיו כל משפחה ושבת צבא בפני עצמו, ולא ישתעבדו ישראל זה לזה. וכנראה שלזה כיון הירושלמי ראש השנה פרק ג הלכה ה: "ויצוה אל בני ישראל, מה ציווה? - על פרשת שילוח עבדים" - רצונם לומר, שישלחו עבדיהם מישראל ששעבדו תחת ידם כמו שכתבתי, והדא הוא דכתיב: "כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲנֹכִי כָרַתִּי בְרִית אֶת אֲבוֹתֵיכֶם בְּיוֹם הוֹצֵאִי אוֹתְכֶם

²⁴ ראו גמרא סנהדרין קיא ע"א: "תניא, אמר רבי אלעזר ברבי יוסי: פעם אחת נכנסתי לאלכסנדריא של מצרים, מצאתי זקן אחד, ואמר לי: בוא ואראך מה עשו אבותי לאבותיך: מהם טבעו בים, מהם הרגו בחרב, מהם מעכו בבנין". ובילקוט שמעוני תורה פרשת בשלח רמז רמג: "א"ר יהושע בן לוי: כיון שראה מיכאל ששרי האומות מלמדין סניגוריא על מצרים רמז לגבריאל וטס למצרים טיטה אחת ושמת לבנה עם טיטה ותינוק אחד מה ששקעוהו בבנין. עמד לו לפני הקב"ה, אמר לפניו "רשע" בזה ענין שעבדו בניך". ותרגום יונתן בן עוזיאל על הפסוק בשמות כד, מביא את הסיפור המצמרר על הנערה שהפילה ושקעו המצרים את עופרה בעשיית הלבנים!

²⁵ האם ייתכן שטענות קשות אלה קשורים בשררה של שבת לוי לפחות שלא השתעבדו? האם אפשר שחלק מהצועקים על משה היו גם בעלי שררה אחרים שנח היה להם המשך השעבוד במצרים? ראו מדרש שכל טוב (בובר) שמות ה טו-טז שלפחות לחלק מבני ישראל (השוטרין?) היה דיבור לפני פרעה: "ויבואו שוטרי בני ישראל ויצעקו אל פרעה לאמר" ... מלמד שהיו שם דברים אחרים. אמרו: לא קנינו לא בחרבך ולא בקשתך ולא בכסף ולא בהב, אלא מעצמינו ירדנו לארצך, ומאותו זמן עד עכשיו עבדך אנחנו, והואיל ואנו עבדיך: למה תעשה כה לעבדך - כלום יש אדון הורג את עבדו?". על כל זה הרחבנו לדון בדברינו שוטרי בני ישראל בפרשת שמות, כאן נמשיך לחקור בפשר המיוחסים ובעלי השררה שהיו מבני ישראל במצרים.

²⁶ חזרונו לפסוק בראש הדף ולשאלה על מה מצווה הקב"ה את משה ואהרון כאן? מה פשר הציווי המשותף לבני ישראל ולפרעה? האם הוצאת בני ישראל ממצרים היא ציווי לא רק לפרעה, אלא גם לבני ישראל? מדרשים ופרשנים מתעכבים על שאלה זו. יש שפירשו שהציווי הוא למשה ואהרון שייסבלו את טורח הציבור (ראו בדברינו בני סרבנים הם), יש שפירשו שיש כאן מתן כבוד למלכות (ראו בדברינו לחלוק כבוד למלכות), ויש שפירשו שהציווי הוא לבני ישראל לפרוש מעבודה זרה שהיו חשופים לה במצרים ("מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו") - ראו פירוש העמק דבר על הפסוק: "ולא נתבאר מה זה הציווי להם, אלא להפרישם מעבודה זרה". היינו, שני ציוויים שונים יש כאן אחד לפרעה ואחד לבני ישראל - אך מדוע חברו לפסוק אחד? האם אפשר שהכוונה תצאו ותוציאו את עצמכם ממצרים? האם החיבור עם הפסוקים שבאים אחריו כפי שערכנו לעיל, הוא הפתרון?

²⁷ ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק (ליטא מאות 19-20) שחיבורו השני הידוע הוא אור שמח על הרמב"ם. יש מספרים שנפשו נמשכה מאד לפירושים למקרא, אבל בעולם הישיבות ייעצו לו להראות גם את כוחו בהלכה על מנת שיתקבלו בציבור פירושיו במקרא ובאגדה, ולפיכך חיבר תחילה את פירושו אור שמח על הרמב"ם.

²⁸ משך חכמה מחבר את הפסוק הראשון לעיל עם המשך העניין. הציווי לפרעה ולבני ישראל ביחד הוא מהותי וקשור לנושא השררה במצרים ...

²⁹ "אפרתי" אינו בהכרח מי שבא משבט אפרים כמו אלקנה (שמואל א א א) וירבעם בן נבט (מלכים א יא כו), אלא גם כינוי לאיש נכבד, ראו על דוד "בן איש אפרתי" (שמואל א יז יב) ופירוש אלשיך שם: "אפרת הוא תואר גדולה". המקור הוא מדרש רות רבה ב ה על אלימלך "שהיה אומר אלי תבוא מלכות" ומחלון וכליון בניו שהיו: "אפרתיים - ר' יהושע בן לוי פלטיאני ורבי ב"ר נחמיה אומר אבנגיסטי".

³⁰ כוונתו לפירוש רמב"ן בראשית מט ה על הפסוק "כלי חמס מכרותיהם", בו הוא מקבל את תרגום אונקלוס "מכרותיהם" הוא "מגוריהם" מלשון ארץ מכורה. אבל שלא כאונקלוס ומפרשים רבים שהכוונה לעבר, הנו לארץ שגרו בה בשעת מעשה שכם, אלא לעתיד - לנחלה הצפויה בארץ, ואלה דבריו שם: "אבל לפי דעתי יאמר ... כי כלי החמס עצמם הם מגוריהם, כי בם יחיו ויזונו ... ובעבור זה יחלקם ביעקב שלא יוסדו, ויפיצם בישראל שלא יקהלו, ויהי להם כן. כי נחלת שמעון בתוך בני יהודה ... והיו עריהם מחולקות זו מזו בכל שבט יהודה, ונחלת לוי, ערי מקלט, מנופצות בכל ישראל". וראובן שנחלתו הייתה בעבר הירדן ולפיכך נענש גם הוא, נראה שזו תוספת של משך חכמה. וכבר נחלקו חכמים בהלכות רבות מה מעמדו של עבר הירדן המזרחי.

מֵאֲרָץ מִצְרַיִם מְבִיט עֲבָדִים לְאָמֹר: מִקֶּץ שְׁבַע שָׁנִים תִּשְׁלַח אִישׁ אֶת אֶחָיו הָעֶבְרִי אֲשֶׁר יִמְכַר לָךְ וְעֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וְשִׁלַּחְתּוּ חֲפָשִׁי מֵעִמָּךְ וְלֹא שְׁמַעוּ אֲבוֹתֶיכֶם אֵלַי וְלֹא הָטוּ אֶת אָזְנָם", הַנֶּאֱמָר בִּירְמִיָּה לִג-יֵד יְעוּיִן שֵׁם וְדו"ק.³¹

רד"ק בראשית טו יד פרשת לך לך – נביאים שקדמו למשה ולא הצליחו

הנה כי נתחייבו כליה בארץ מצרים במעשיהם הרעים, לולי שהאל עושה עמהם למען שמו כמו שאמר (שם) שלא יהיה מחולל.³² שהרי אמר לאברהם להוציאם מארץ מצרים,³³ וכן אמר למשה: "אשר נשאתי את ידי לתת אותה לאברהם ליצחק וליעקב" (שמות מ. ח). וזה היה נודע, כמו שאמר "אשר נודעתי אליהם לעיניהם להוציאם מארץ מצרים" (יחזקאל כ), כי שלח להם נביאים קודם משה כמו שאמר לו משה, שלח נא ביד תשלח (שמות ד יג), וכן אמר בפרשת יחזקאל זאת.³⁴

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים 1: שני הדפים: זה שאנו אוחזים בו על המיוחסים ובעלי השררה והדף על [שוטרי בני ישראל](#) קשורים קשר הדוק זה בזה ויש לחזור ולהעמיק בקשר זה. בנוסף, ניתן קרדיט למר ברוך פלדשטרן ה"ו שהפנה את תשומת לבנו לפירוש זה של משך חכמה.

מים אחרונים 2: האם לאור מדרש שיר השירים רבה לעיל: "מת ראובן - נתנה שררה לשמעון, מת שמעון - נתנה שררה ללוי", אפשר להבין את טענות דתן ואבירם שהיו משבט ראובן כלפי משה שהוא משבט לוי: "כי תשתרר עלינו גם השתרר"?.

³¹ אזכור שבטי ראובן, שמעון ולוי, איננו "יחוס" גדול. לא כמכילתא ופרשני המקרא לעיל, לא כרבי חנינא ורבי לוי בשיר השירים רבה, ובוודאי לא כר' יהודה ור' נחמיה שם. אלא כשיטת חכמים (רבנן) בשיר השירים רבה "שכל השבטים לא נהגו שררה במצרים על ישראל ושבטים הללו נהגו שררה במצרים" – אבל לחומרא. לחומרא רבה! פירוש משך חכמה טוען שהנהגת שררה זו, כולל של שבט לוי, כללה גם החזקת עבדים מאחיהם בני ישראל משאר השבטים "שמכרו המצרים להם" ולא מעט מבני ישראל היו אליטה ששלטה בשאר העם: "ומהם היו בני חורין הרבה ושירים, אשר היו משעבדים את ישראל הנמכרים להם מהממשלה של פרעה". זו משמעות הציווי הכפול לבני ישראל ולפרעה שבפסוק: "וַיִּצְוֶם אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶל פְּרַעֲהַ מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְהוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" - אתה וגם אתם תשחררו את עבדכם. ביציאת מצרים השתחררו לא רק אתם בני ישראל שהיו משועבדים לפרעה, אלא אתם שהיו משועבדים לאחיהם בני ישראל שנהגו שררה (ומה אירע עם בני ישראל המשעבדים ובעלי השררה, האם "השתחררו" גם הם והצטרפו ליוצאי מצרים? האם הם חלק מאותם 80% שלא יצאו?). וזה פשר הפסוק בירמיהו שקורא לבני דורו לשחרר עבדים מאחיהם בתוקף הברית אשר נכרתה עם אבותיהם ביציאת מצרים! ואנו נוסיף שזו עוד סיבה חשובה שבפרשת משפטים לאחר מתן תורה, פותחת התורה בדין עבד עברי. ראו דברינו [פתח במשפט עבד עברי](#) במפרשת משפטים.

³² כוונתו לפסוקים ביחזקאל פרק כ ז-ט: "וְאָמַר אֲלֵהֶם אִישׁ שְׁקוּצֵי עֵינָיו הַשְּׁלִיכוּ וּבְגָלוֹלֵי מִצְרַיִם אֶל תִּטְמְאוּ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם: וַיִּמְרוּ בִי וְלֹא אָבוּ לְשִׁמְעַת אֵלַי אִישׁ אֶת שְׁקוּצֵי עֵינֵיהֶם לֹא הִשְׁלִיכוּ וְאֵת גְּלוֹלֵי מִצְרַיִם לֹא עָזְבוּ וְאָמַר לְשִׁפְףָה חֲמַתִּי עֲלֵיהֶם לְכַלּוֹת אֶפֶי בָהֶם בְּתוֹךְ אֶרֶץ מִצְרַיִם: וְאֶעֱשֶׂה לְמַעַן שְׁמִי לְבַלְתִּי הַחֵל לְעֵינֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִמָּה בְּתוֹכָם אֲשֶׁר נִודַעְתִּי אֲלֵיהֶם לְעֵינֵיהֶם לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם".

³³ הבטיח לאברהם בברית בין הבתרים שסופם לצאת ברכוש גדול.

³⁴ וכמו כן מפרש רד"ק ביחזקאל כ ט: "לעיניהם - כי המצרים היו שומעים בדבר אליהם הנביאים והיו מבטיחים אותם להוציאם מתוכם אף קודם משה רבינו ע"ה. כי משבא אליהם משה רבינו עליו השלום בשליחות האל, לא החזיקו במעשיהם הרעים, שהרי אמר: ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל. והאמינו במשה מפני האותות שעשה לעיניהם ולא עשו כן הנביאים הראשונים". סטינו קצת מהנושא שלנו: בעלי שררה ומיוחסים במצרים לנושא שלפני משה כבר נשלחו נביאים במטרה לבשרם את הגאולה ולהוציאם ממצרים. נביאים אלה כשלו, אולי בשל התנגדות בעלי השררה מבני ישראל שנח היה להם המצב הקיים ושיתפו פעולה עם פרעה, אבל סללו את הדרך למשה שבא מהשבט המיוחס שלא השתעבד (ומבית המלוכה המצרי) וכן הצליח. ראו הדף [איש מצרי](#), בפרט חלקו השני, בדיון מי ראוי לבשר את הגאולה לעם המדוכא והמשועבד.